

Лисейко Л.В.

Кодифікована норма середньовісньонімецької мови

*Лисейко Лариса Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології
Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

Запропонована стаття розглядає кодифіковану норму німецької мови періоду середньовіччя. Досліджуються точна, приблизна, виключна, рівноправна, припустима та переважна норми. З позиції функції варіантів аналізуються недиференційована і диференційована норми, характеризуються рівноцінні та ієрархічні відносини на матеріалі текстів середньовісньонімецького періоду.

Ключові слова: мовна норма, хроніки, ділові документи, синтаксис, середньовіччя

Букви, форми, синтаксис, стиль, словниковий склад зазначеної епохи належать до критеріїв визначення норми. Для вживання мови має значення суспільство за різних історичних і соціальних умов.

Під час дослідження до уваги беруться лексичні, семантичні і граматичні особливості середньовісньонімецької мови. Щодо зазначених пунктів, нас цікавить походження лексики, її належність до певних стилів, наявність простих і складних речень [10, с. 38].

Як відомо, норма ґрунтується на виборі з можливо-стей мовної системи. Взагалі, їй властиві стабільність і гарантованість, але вона може змінюватися разом із суспільними змінами. Особливість літературної мовної норми полягає у сукупності реалізації системи мови, які властиві їй на певному етапі розвитку. До неї належать діалекти або територіально зумовлені варіанти мови. Вона розповсюджується на значні території та виконує багато функцій. Сталість і мінливість залежить від потреб комунікації людей, які живуть на визначеній території. При визначенні норми слід враховувати стан зрівноважувальних процесів серед мовних засобів. Суперництво між певними мовними сферами, наприклад, діалектами, фаховими мовами та територіальними варіантами сприяє створенню норми. На лексичному рівні це може проявлятися при вживанні синонімів, коли постає вибір між функціонально однаковими лексемами. Для лексичної норми важливе значення мають морфологія, словотвір. На синтаксичному рівні – засоби вираження однакової граматичної категорії. Саме рівноцінні засоби вираження лексичного і граматичного рівнів називаються “конкурентами”. Дане дослідження розглядає особливості нормування німецької мови періоду середньовіччя, а також стан зрівноважувальних процесів у мові аналізованого періоду [10, с. 22].

Найчіткіше нормування мови проявляється в тих випадках, де існують фіксовані правила. З іншого боку, воно прослідковується тоді, коли відхилення від правил сприймається як помилки. Це відбувається в тих ситуаціях, де недотримання мовного узусу призводить до незрозуміння, до створення комічного враження від мовних висловлювань. В таких випадках слід звертати увагу на прояв реакції учасників мовної комунікації, тобто на перепитування, посмішку, сміх, подив або знизування плечима. З цієї точки зору розрізняють експліцитно кодифіковані норми в літературній мові та експліцитно некодифіковані в мовному узусі (використанні). Кодифіковані норми, як правило, охоплюють всі рівні мови.

Як відомо, в лінгвістиці розрізняють два види кодифікованих норм:

– точні норми, тобто правила, яких необхідно дотримуватись. До таких належать орфографія, вимова, граматичні структури і деякі питання щодо їх вживання;

– приблизні норми, поради, тобто рекомендації, яких слід дотримуватись за певних умов. Передусім вони стосуються стилістичних питань і вживання граматичних форм.

Некодифіковані норми відрізняються від точних кодифікованих. Але, в той же час, різні види норм можуть переймати риси одне одного, особливо, коли йдеться про рекомендації на кшталт використання тих чи інших граматичних явищ. Слід також враховувати суб’єктивне та об’єктивне ставлення мовця щодо оцінювання і сприйняття інформації.

Точні норми можна назвати обмеженими в часовому відрітку, в першу чергу, стосовно періодів розвитку мови. Експліцитно кодифіковані норми вказують на короткий період з позиції історії німецької мови. Вони є також функціонально стилістичними, тому що писемна мова вважається експліцитно кодифікованою. Залежно від рівня мовної системи експліцитна кодифікація проявляється по-різному. Мовні норми кодифікуються в залежності від рівня мови. Так, в синтаксисі допускаються відхилення на відміну від фонетики, морфології чи орфографії. Це пов’язано з тим, що синтаксичні структури об’ємніші, ніж інші мовні утворення. Говорячи про нормування цих форм, слід зазначити, що велику роль відіграють валентність, управління дієслів і вживання прийменників. Значний спектр варіювання мають факультативні члени дієслівних груп, паралелізм прийменникових, інфінітивних груп, дієприкметникові конструкції та підрядні речення. Такі варіанти виступають у якості синонімічних форм, які не суперечать мовним нормам.

В синтаксисі – це, перш за все, порядок слів у реченні і його довжина. Варіативні можливості утворення і використання синтаксичних форм набагато більші за орфографічні форми, які, за своєю природою, прагнуть до єдиної кодифікації. Сучасна німецька мова відзначається сталістю та визначеністю форм з питання мовної норми. Проблема уніфікації кодифікаційних норм стосується морфологічних і фонетичних норм, тому що єдині правила щодо вимови і флективності мови є надзвичай актуальними.

Норми розрізняються з позиції модальності. Прийнятні норми, які містять позитивні приписи з питань організації, систематизації чи застосування будь-яких граматичних форм суперечать заперечувальним нормам [8].

Прийнятні норми по-різному регулюють відношення між різними варіантами. Серед них розрізняють наступні види:

– виключна норма, яка встановлює, що один або декілька варіантів повинні бути виключені зі вжитку. Наприклад, для присвійного означення давального відмінка застосовується означення родового відмінка;

– рівноправна норма, яка визначає, що одночасно декілька варіантів можуть рівноправно вживатися в мові. Це часто зустрічається при використанні родового відмінку або означення з прийменником давального відмінку;

– припустима норма, яка визначає, що один або кілька варіантів менше відповідають існуючим нормам, але, при цьому не виключає їх зі вжитку. Загалом, це стосується кодифікованої норми щодо вживання прийменника *wegen* – ‘через’ в давальному і родовому відмінках у сучасній німецькій мові. Згідно цього виду норми поряд з родовим відмінком допускається вживання давального відмінка;

– норма переваг, яка визначає доречність вживання одного з декількох варіантів, не виключаючи їх з використання. Згідно німецьких лінгвістів О. Behagel, Т. Vratu – цей вид норми є зворотнім боком припустимої норми у вже зазначеному випадку керування прийменника *wegen*. Згідно цього виду норми рекомендується вживати давальний відмінок, одночасно наголошуючи на рекомендаціях словників щодо вживання родового відмінка [1; 3].

Визначаючи види мовної норми, слід враховувати функції обраних варіантів щодо їх використання в мові або мовленні. З позиції функції варіантів у лінгвістиці розрізняють наступні види норм:

– недиференційована норма, яка вказує на відсутність відмінностей в семантиці та у вживанні;

– диференційована норма, яка вказує на відмінні риси варіантів, серед яких виділяються функціонально диференційована норма, що встановлює відмінності граматичних функцій. Це стосується насамперед місця дієслова в реченні, розрізнення видів речень. Як підвид існує також семантично диференційована норма, яка встановлює відмінності в семантиці або стилістичних забарвленнях граматичних варіантів. Наочність такого явища спостерігається в літературній мові. Наприклад, стилістично нейтральній лексемі *Länder* протиставляється архаїчна форма множини *Lande* – ‘країни’.

Тому, говорячи про мовну норму загалом, слід пам’ятати, що вона визначає вживання певних граматичних і семантичних структур. До того ж необхідно враховувати той факт, що різні види норми не існують у мові в ізольованому вигляді. Вони пов’язані одне з одним і перебувають у певних відносинах. У мовознавстві розрізняють два види зазначених відносин:

– рівноцінні відносини, яким властива незалежність норми одна від одної. Вона прослідковується у випадках вживання іменників і відповідних означень, а саме позиції означення;

– ієрархічні відносини, які конкретизують або доповнюють існуючу норму [2, с. 16].

Отже, основа загальної системи норми утворюється у визначених граматичних структурах. Завдання кон-

кретизуючої норми (або допоміжної норми) полягає в обмеженні й уточненні загальної норми. Формування основної, базової мовної норми є вихідним пунктом нормуючих граматичних правил. Особливо нормування проявляється в граматиці щодо порядку слів у німецькому реченні.

Говорячи про формування мовної норми, необхідно наголосити, що норма як точна кодифікована зазвичай з’являється там, де постає питання щодо вибору конкуруючих мовних варіантів. Це спостерігається, в першу чергу, під час виникнення і становлення національної мови, яка утворюється з великої кількості діалектів і деяких регіональних літературних мов.

Розглянемо приклади кодифікованої норми на матеріалі текстів *публіцистичного стилю* німецького середньовіччя. Вище зазначалося, що кодифікована норма представляє собою літературний варіант мови. Про середньовічну німецьку мову складно ще говорити як про літературну. Але тексти аналізованого періоду свідчать про намагання авторів створити над-регіональну мову, яка в процесі свого розвитку досягла статусу літературної.

Проаналізуємо види норм на матеріалі хронік, беручи до уваги особливості функціонування німецької мови в середньовіччі: ‘*Got ist selber recht*’ – ‘Бог – сам право’; ‘*Von rechte sal nimande wisen lib noch leit, noch zorn noch gabe*’ – ‘від права ніхто не повинен знати ні любові, ні страждань, ні гніву, ні дарів’ (*Sachsenspiegel*) [4, с. 43].

‘*Diu diutsch sprâch ist diu dritt zung in irer ordenung, diu kan niht kristenlicher sîn*’ – ‘німецька мова є третьою за своїм рангом’; ‘*Liez ez roup unde brant*’ – ‘залишилися пограбування і пожежа’; ‘*dâ sint vil herrn gesezzen, die dunkent sich vermezzen...*’ – ‘там сиділо багато панів, які, очевидно, жаліли...’ (*Jansen Enikel*) [9, с. 44].

‘*In des selbin jâris jage bi sente Georgen tage*’ – ‘У тому ж році я полював до дня святого Георга’; ‘*Di schrîber dar an schuldic sint und ich sal blîbin un schuldic*’ – ‘Тут винні писарі, а я повинен залишитися невинним’ (*Nikolas von Jeroschin*) [6, с. 67].

Наведені приклади з позиції *кодифікованої точної норми* свідчать про наступні особливості середньовічної німецької мови: написання іменників з малої літери. Значені ситуації належать різним авторам, які походять з різних мовних регіонів, але не дивлячись на це, написання іменників однакове. Тому ми визначили цю норму як точну кодифіковану. Порядок слів у простому поширеному реченні відповідає нормуванню порядку слів у сучасній мові, тобто як в середньовічній німецькій, так і в сучасній мові дієслово стоїть на другому місці, хоча порядок слів був вільним. Але в складнопідрядних реченнях ситуація виглядає по-іншому.

На наш погляд, порядок слів у них можна віднести до *приближної норми*, тому що спостерігаються речення, в яких дієслівний комплекс відображає норму сучасної мови, а також речення, які за своєю структурою повністю відповідають нормі щодо порядку слів середньовічної німецької мови, який, як відомо, був в той час рухомим: ‘*wûpfele, die uf den husern stundent*’ – ‘верхівки, які стояли на будинках’ (відповідність нормі сучасної мови); ‘*do man zalt jor, do kame ein ertbideme*’ –

‘тоді рахували рік, коли прийшов землетрус’ (норма середньовісньонімецької мови) [6].

Нами були відмічені випадки *виключної норми*, яка виражала присвійне означення в родовому відмінку: *des heiligen geistes minne* – ‘любов святого духа’, *Gotis zorn* – ‘гнів Бога’, *lantes rechte* – ‘право країни’, *daz wip des mannes* – ‘жінка чоловіка’, *der kindere vormunde* – ‘опіка дитини’, *ir sêl behaltent* – ‘її душа тримаюча’, *der Beier sit* – ‘баварський норв’.

Рівноправна норма, яка для присвійного означення використовує давальний відмінок з прийменником, виглядала наступним чином: *er hat von sinem vater* – ‘він має від свого батька’, *brûdir Heinrich von Plotzk* – ‘брат Гайнріх з Плоцька’, *das lant von Medeniken* – ‘земля Меденіків’, *si von der werlte* – ‘вона зі світу’, *di cronke von Prûzelant* – ‘хроніка пруської землі’, *edelman von Franken* – ‘благородна людина з франків’. Якщо порівнювати виключну і рівноправну норми, то в хроніках німецького середньовіччя частіше зустрічається виключна для позначення присвійності. Рівноправна норма вживається з прийменником *von*. В офіційних документах він спочатку вказував на місцевість, а згодом вказував на осіб дворянського походження. В аналізованих текстах зустрічається написання власних імен з великої літери.

Наступним видом норми є *принустима*. В хроніках зафіксовані наступні випадки утворення минулого часу: *sind gesezzen* – ‘сиділи’, також приклади цього виду норми спостерігаються у відмінюванні прикметників, не дивлячись на існування узгодженості прикметників з іменниками, в текстах зустрічаються словосполучення типу: прикметник + іменник, які вживаються в початковій формі і не узгоджуються з іменником: *guot lant* – ‘хороша країна’, *diutsch zung* – ‘німецька мова’, *diutsch sprach* – ‘німецька мова’, *ander waszere* – ‘інші води’, *recht lip* – ‘дороге право’, *vrom lûte* – ‘блажені люди’, з іншого боку, нами були зафіксовані випадки норми *переваг*, які демонстрували у випадку зі словосполученнями типу: прикметник + іменник + флексивна узгодженість: *andere liute* – ‘інші люди’, *heidine crefti* – ‘язичницькі сили’. Прикметник, який відносився до певного іменника міг стояти як перед іменником, так і після нього. На наш погляд цікавим є також відбір лексем у середньовісньонімецькій мові для позначення одних і тих самих речей, як, наприклад у випадку з лексемою *мова*. У Я. Енікеля вживаються два варіанти для цього поняття *sprach* та *zung*, причому вони рівноцінно зустрічаються в одному тексті, вказуючи на відсутність відмінностей в семантиці та вживанні, демонструючи таким чином *недиференційовану* норму в аналізованому періоді. Прояви *диференційованої* норми в хроніках німецького середньовіччя полягали у вживанні лексем *wip* – *frouwe*, які означали особу жіночої статі, вказуючи при цьому на різницю в походженні, семантична відмінність спостерігалася у вживанні наступних пар: *got* – *herr*, *herr* – *kunic*, *herr* – *vürst*, але з однією різницею: до лексеми *got* додався прикметник *almâhtih* – ‘всемогутній’ [9].

Таким чином, перераховані види кодифікаційної норми вказують на *рівноцінні* відносини в системі мови, в аналізованих хроніках паралельно співіснують відмінні форми вживання, причому не тільки в різних текстах, а, навіть, в межах одного. *Ієрархічні* відносини харак-

терні для диференційованої норми. Вони використовувались у середньовіччі з метою деталізації та конкретизації описуваних суб’єктів чи об’єктів.

Враховуючи особливості дослідження середньовісньонімецької мови, нами не були відмічені випадки некодифікованої норми. Це, очевидно, пов’язано з тим, що неможливо дослідити розмовний варіант мови з діахронічної позиції, принаймні, в хроніках німецького середньовіччя.

Наступним пунктом нашого дослідження є особливості нормування текстів *офіційно-ділового стилю*. *Кодифікована точна норма* в зазначених текстах проявляється, в першу чергу, в написанні іменників з малою літерою, але власні назви і назви міст пишуться з великої, складені словоформи з позиції сучасної німецької мови, відмічають окреме написання: *frieden* – ‘мир’, *erzbischof* – ‘архієпископ’, *kunig recht* – ‘право короля’, *kur vürsten* – ‘курфюрст’, *riche* – ‘імперія’, *got gnade* – ‘милість Бога’, *die gulden bulle* – ‘золоте послання’ (так називалося послання від Папи Римського), *rechte kraft* – ‘сила права’, *rechtis wegin* – ‘шлях права’, *das Romische rîche* – ‘Римська імперія’, *Franckfurd* – ‘Франкфурт’, *Mencze* – ‘Майсен’, *Ungern* – ‘Угорщина’ [7].

Приблизна норма стосовно порядку слів виглядала наступним чином: *Wer es auch, das ymands, wer ist were, der uf dheins unsers obgnanten hern landen oder stessin angriffe und beschedigt und der raup und name in des andern lande, slosse, stete keme und das man demselben raube und name an frischer tat nachfolget oder in vir tagen dornach und diselben nachfolgere unser amlut, manne, sô stete vorderten...* – ‘хто це також, це хтось, хто нападав і задавав шкоди землям і вулицям одного з наших вищеназваних панів, ті, хто грабували і забирали в іншій землі замки, приходили в інші міста і так само грабували, і скоювали свіжі (нові) діяння і чотири дні по тому переслідували наших службовців, чоловіків, то вимагали міста...’. *Wann sy von Augspurg hetten vil volcks dar geschickt vrî volk was dar wohen* – ‘коли вони з Аугсбургу послали багато народу, вільного народу, який там жив’ [5]. Наведені ситуації демонструють, по-перше задовгі речення, які були властиві середньовічному діловому стилю. Одне речення складалося з чисельних сегментів, які могли поєднуватись одне з одним і підпорядковуватись одне одному за допомогою відповідних сполучників. З наведених прикладів видно, що порядок слів був відносно вільним. Деякі частини відповідають нормі сучасної німецької мови, як це демонструє, наприклад, останнє речення. Воно цікаве, на наш погляд, ще й тому, що в ньому повністю відсутні розділові знаки, що, в свою чергу, ускладнює сприйняття змісту.

Виключна норма виглядає в середньовісньонімецькому офіційно-діловому стилі наступним чином: *reychtumb der tugent* – ‘багатство добродетності’, *verfolgung der tugent* – ‘переслідування добродетності’, *widerstan der petrügness* – ‘протистояння обману’, *großes folck* – ‘великий народ’, *sicherheit des lebens* – ‘безпека життя’, *falsche außlegung der schrift* – ‘неправильне викладення письма’, *kleiner verstand* – ‘малий розум’, *falschen kauff man* – ‘неправильного (несправжнього) купця’ (зн.в.), *laden vol guldin* – ‘магазин повний гульденів’, *heren knechten* – ‘слуги панів’. Наведені словосполучення демонструють присвійні озна-

чення, виражені родовим відмінком. Причому, спостерігаються форми, які властиві нормі німецької мови періоду середньовіччя, де прикметник узгоджується з іменником та відсутній артикль, а також сполучення, які за структурою, відповідають сучасній мові, якщо не брати до уваги форму слів і їх правопис.

Таким чином, проаналізувавши особливості типології мовної норми, а саме кодифікованої норми, доводимо наступних висновків: для творів досліджуванних функціональних стилів властиві точні і приблизні норми, з позиції модальності спостерігаються виключна, рівноправна, припустима і переважна норми. Стосовно функцій варіантів розрізнялися як недиференційована так і диференційована норма, були відмі-

чені рівноцінні та ієрархічні відносини. Загальною рисою для кодифікованої норми розглянутих стилів було написання іменників з малої літери, назв міст і земель, власних імен – з великої. Присвійне означення виражалося родовим відмінком, причому родові означення стояло на першому місці. Порядок слів у простих реченнях наближений до норми сучасної мови, у складнопідрядних спостерігався довільний порядок, щодо рамкової конструкції, то нами були відмічені випадки неповної рамки.

Для публіцистичного та офіційно-ділового стилю характерні довгі складнопідрядні відносини і речення додатку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Behagel O. Deutsche Syntax. – Heidelberg: Quelle & Meyer Verlag, 1986. – 234 S.
2. Beutin W. Untersuchungen zur Mystik des Mittelalters Teil 3. – Frankfurt am Main: Europäischer Verlag der Wissenschaften Peter Lang GmbH, 1999. – 261 S.
3. Bratu T. Die Stellung der Negation *nicht* im Mittelhochdeutschen. – Stuttgart: Carl Ernst Poeschel Verlag, 1988. – 152 S.
4. Deutsche Texte des Mittelalters // Akademie der Wissenschaften. – Berlin – Zürich: Olms, 1991. – 1023 S.
5. Dhondt J. Das Hochmittelalter B.11. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991.– 349 S.
6. Diemer J. Die Kaiserchronik. – Wien: Utrecht, 1849. – 430 S.
7. Eine neue Geschichte der deutschen Literatur. – Berlin: University Press, 2007. – 1219 S.
8. Ervin-Tripp S. An analysis of the interaction of language, topic and listener. – Haag – Paris: De Blue, 1968. – 211 S.
9. Jenikel J. Weltchronik. Deutsche Stämme und Sitten. – Stuttgart. – Philipp Reklam jung., 1976. – 325 S.
10. Normen der deutschen Literatursprache 2 Auflage 1. – Berlin: Akademie Verlag, 1981. – 539 S.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Behagel O. German syntax. – Heidelberg: Quelle & Meyer Verlag, 1986. – 234 p.
2. Beutin W. Researches in music of Middle Ages Part 3. – Frankfurt am Main: European publishing house of Science Peter Lang GmbH, 1999. – 261 p.
3. Bratu T. The position of no negation in Deutsch of Middle Ages. – Stuttgart: Carl Ernst Poeschel Verlag, 1988. – 152 p.
4. German Texts of Middle Ages // Akademy of Science. – Berlin – Zürich: Olms, 1991. – 1023 p.
5. Dhondt J. The High Middle Ages Vol.11. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991.– 349 p.
6. Diemer J. The Kaiserchronicle. – Wien: Utrecht, 1849. – 430 p.
7. The new german literature history. – Berlin: University Press, 2007. – 1219 p.
8. Ervin-Tripp S. An analysis of the interaction of language, topic and listener. – Haag – Paris: De Blue, 1968. – 211 p.
9. Jenikel J. Weltchronik. German strains and rules. – Stuttgart. – Philipp Reklam jg., 1976. – 325 p.
10. Norms of german literature language 2 Edition 1. – Berlin: Akademie Verlag, 1981. – 539 p.

Lyseyko L.V. Codified norms of Middle Ages German language

Abstract. The proposed article examines codified norms of Middle Ages German language. There are exact, approximate, exclusive, equal, admissible and overwhelming norms examined. From the point of function of variants there are undifferentiated and differentiated rules analyzed and hierarchical relationships equivalent are characterized based on the texts of the Middle Ages.

Keywords: *language norm, chronicles, business documents, syntax, The Middle Ages*

Лысейко Л.В. Кодифицированная норма средневерхнемецкого языка

Аннотация. Предложенная статья рассматривает кодифицированную норму немецкого языка средневекового периода. Исследуются точная, приблизительная, исключительная, равноправная, допустимая и преимущественная нормы. С позиции функции вариантов анализируются недифференцированная и дифференцированная нормы, характеризуются равноценные и иерархические отношения на материале текстов средневерхнемецкого периода.

Ключевые слова: *языковая норма, хроники, деловые документы, синтаксис, средневековье*